

OLUMSUZLUK VE DEVRİM: ADORNO VE POLİTİK EYLEMCİLİK

Negativity & Revolution: Adorno and Political Activism

ed. J. Hallowey, F. Matamoros,

S. Tischer çev. Kutlu Tunca,

Otonom Yayıncılık, 2013

Tamer YILDIRIM

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Assoc. Prof., Sakarya University Faculty of Theology
E-posta: tameryildir@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0033-0539

Kitap İncelemesi | Book Review Information

Makale Türü / Article Type: Kitap İncelemesi/Book Review

Geliş Tarihi / Date Received: 09.04.2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 11.09.2020

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Aralık 2020

İntihal: Bu inceleme, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/siirtilahiyat> mail: sifdergisi@gmail.com

Kitap, Meksika'da *Benemerite Universidad Autonoma de Puebla (BUAP)*, *Instituto de Ciencias Sociales y Humanidades Alfonso Velez Pliego*'daki lisan-süstü sosyoloji programı kapsamında yapılan 'Öznellik ve Eleştirel Kuram' konulu seminerlerde ortaya çıkan çalışmaların bir araya getirilmesi ile oluşturulan ve 2009 yılında İngilizce olarak basılan eserin çevirisidir. Kitap, T. W. Adorno'yu okumayı ve özellikle onun negatif diyalektik fikrini geliştirmeyi, anti-kapitalist düşüncenin gelişimi için önemli gören kişiler tarafından kaleme alınmıştır. Bu ifadelerden anlaşılacağı gibi kitapta Adorno'nun sol bir okuması, Marksist bir temelde ele alınması söz konusudur. Kitapta dokuz yazara ait on bir makale yer almaktadır.

Editörler, (J. Hallowey, F. Matamoros, S. Tischer, "Olumsuzluk ve Devrim: Adorno ve Politik Eylemcilik", s. 11-20); adlı sunuş kısmında "Stalin, Auschwitz ve Hiroşima sonrasında kesinlikler, özellikle de mutlu son garantisi olmadığından senteze götüren bir olumsuzlama süreci yani olumlu sona yol açan olumsuzlamanın olumsuzlanması biçimindeki diyalektik kavramını terk etmenin zorunlu olduğunu" belirterek konuya giriş yapmaktadırlar. Zaten genel olarak baktığımızda hem bir argüman hem de bir araştırmayı içeren kitap, negatif bir diyalektik kavramını geliştirmenin kuramsal ve politik açıdan önemli olduğu görüşünü savunur. Buradaki olumsuzlama; kavramları, iktidarı, özdeşliği ve aşına olduğumuz her şeyi infilak ettiren bir hareket olarak değerlendirilmiştir (s. 16, 20). Yani yazarların istedikleri, günümüzde de bu hareketlenmenin kendisini farklı alanlarda yeniden ortaya koymasındır.

Belirttiğimiz türden bir hareketlenmenin olması için J. Halloway'ın yazdığı "Neden Adorno?", (s. 21-26) adlı makalede Adorno için başlangıç noktasının Ortodoks Marksizm'in politik-kuramsal başarısızlığının olduğu belirtilir. Adorno'nun *Negatif Diyalektik* adlı eserinin girişinde belirttiği gibi bu, "dünyayı değiştirme girişiminin boşa çıkmasından sonra, felsefeyi gerçekleştirme anı kaçırıldıktan sonraki" bir dönemdir. Diyalektiği ancak olumsuz biçimde, yani bir sentezden ziyade bir olumsuzlama hareketi olarak negatif bir diyalektik olarak kavrayabiliriz. Neden diyalektik veya diyalektik bu durumu nasıl gerçekleştirecek? şekilde soracak olursak cevap şudur: Diyalektik, bir bakış açısı değil, düşüncenin yetersizliğini, düşünce ve düşüncenin nesnelere arasındaki kopuk ilişkiyi ifade edendir. Diyalek-

tik, düşüncenin kendi uygunsuzluğunun, düşüncenin dayattığı özdeşlikte içerilen, ondan taşan özdeşsizliğin farkında olunmasıdır. Adorno düşüncesindeki bu diyalektik anlayış yazara göre hem özgürlükçü hem de devrimcidir. Özgürlükçüdür, çünkü onun asıl ve dinamik gücü uymayandır, indirgenemez tikellik, içerilemez özdeşsizliktir. Özdeşsizlik de dünyanın devindirici gücüdür. Bu da biziz. O halde biz kimiz? Herhangi bir tanımda içerilemeyen özneliz. Özdeşsizlik, kendini değiştiren, kendinin ötesine geçen, kendini yeniden yaratan bir güçtür (s. 21-23). Burada temelde özne bulunmaktadır.

“Fareli Köyün Kavalcılarını ve Bilgeleri: Adorno’nun Praksizm Eleştirisi” (s. 27-49) adlı makalesinde A. Wilding, Adorno’nun G. W. Hegel’i dünyanın gidişinde bireyin aciz kaldığı bir durum gibi nesnelleştirmesi nedeniyle eleştirdiğini belirtir. Buna göre Hegel felsefesi, yatıştırıcı bir felsefedir. Fakat Adorno, Hegel felsefesindeki bu ögeyi yanlış anlamıştır ve bu Adorno’nun politika anlayışındaki zayıflığının sebebidir (s. 44). Adorno hakkındaki kanı, onun felsefesinin politikadan yoksun olduğu ve gerçek politik praksis karşısında yetersiz kaldığı hatta devrimci coşkunun ateşini söndürmeye çalıştığı şeklindedir. Çünkü bu alanda ders veren Adorno, eleştirmenlere göre öğrencilerin politik eylemciliği veya üniversitenin duvarlarının dışında sürdürülen sınıf mücadelesiyle bağ kuramayan eski kafalı akademisyenlerin bir örneğidir (s. 47). Fakat şu unutulmamalıdır ki, 1968’deki protestocu öğrenciler Adorno’nun dersini engellemiş ve çok geçmeden de Adorno ölmüştü. Bugün Adorno’nun düşünceleri hala yaşamaya devam ederken, öğrencilerin hareketi ise çoktan yitip gitmiştir. 1968 öğrenci hareketinin ütopyaları ve siyasal temsili bugün artık büyük bir önem taşımıyor; çünkü 1968 hareketi politik düzeyde tamamen başarısızlığa uğradı ve hedefleri aşırı ideolojikleşmenin üstesinden gelemedi. Sonuçta bugün insanlar *eski kafalı olan bir akademisyenin görüşlerini tekrar yorumlamaya çalışmaktadır*.

R. Bonnet tarafından yazılan “Antagonizma ve Fark: Modern Kapitalizmin Eleştirisi Işığında Negatif Diyalektik ve Post-Yapısalcılık”, (51-90) adlı makaleye göre Adorno’nun *Negatif Diyalektik* adlı eseri modern kapitalizm eleştirimizi derinleştirmemize yardım eder. Yani negatif diyalektiğin önemi çağdaş kapitalizmin devrimci eleştirisindedir. Ancak bugün bunu

iddia etmek, Adorno'nun *Negatif Diyalektik*'te ağırlıklı biçimde vurguladığı üzere negatif diyalektiğin eleştirel karakterini savunmayı değil, daha ziyade antagonizma ve diyalektik olumsuzluk gibi kapitalist toplumun devrimci eleştirisinde bir şekilde göz ardı edilen kavramların uygunluğunu savunmayı gerektirir (s. 51-52). Adorno'ya göre diyalektik, nesne ve onun kavramı arasındaki farkın gözlemlenmesinden doğar ve bu fark, düşünce- nin doğası gereği özdeşleştirici niteliği ile karşılaşınca çelişki haline gelir. Negatif diyalektik kapitalist topluma uygun düşen bir düşünce tarzı olarak tanımlanabilir. Aslında Adorno, “diyalektik ne saf bir yöntemdir ne de sözcüğün naif anlamında bir geçektir” der, yani onun negatif diyalektiği, Hegelci düşünme şeklini miras alır (s. 67-68). Makalede Bonnet, “*Negatif Diyalektik*'i sınıf mücadelesinin diyalektiği olarak okumak” (s. 88) gibi bir düşünceye sahiptir. Peki, Adorno böyle değerlendirilebilir mi? Çünkü diğer makalelerde bununla çelişen görüşler bulunmaktadır ve kanaatimizce Marksist bir kavramsallaştırmayla yapılan bu açıklama sorunludur. Ayrıca makalede gereksiz Psikanaliz ve Freud'un açıklamaları oldukça geniş bir yer tutmaktadır.

S. Tischler'in “Adorno: Öznenin Kavramsal Hapishanesi, Politik Fetişizm ve Sınıf Mücadelesi” (s. 117-136) adlı makalesine göre Adorno, *Negatif Diyalektik*'in Önsöz'ünde kendi kuramsal programını diyalektiği özdeşlik ilkesinin önceliğinden kurtarmak şeklinde formüleştirmiştir. Şöyle ki, Platon döneminde diyalektik, olumlu bir şeyi olumsuzlama aracılığıyla gerçekleştirmek anlamına geliyordu fakat sonradan olumsuzlamanın olumsuzlanması şekline dönüştü. Yazar makalesinde, “diyalektiği, onun belirlenimliliğini azaltmaksızın bu gibi olumlayıcı özelliklerden kurtarmayı” amaçlıyor. Negatif diyalektik bütünlüğü önvarsayarak bütünlüğün içinde olumsuzlanan ögeyi, epistemolojik bir başlangıç noktasına çevirir. Bu ilke- den yola çıktığında, radikal toplumsal değişikliği, tümüyle özneyle özdeşleştirilen bir alternatif bütünlük bakımından düşünmek mümkün değildir. Negatif diyalektiğin odak noktalarından biri, Hegel'e dayanan Lukascı özne teorisinin eleştirisidir. Ayrıca bu eleştiri, özdeşlik ilkesinin bir ifadesi olarak kavramı kuşatan ve gizleyen iktidar ve tahakküm biçimlerini parçalamayı amaçlar. Bu nedenle Adorno, bütünlük kategorisinin pozitif diyalektiğine karşıt olarak, çelişkiyi negatif diyalektiğin temel ilkesi yapar (s. 122).

Makalede konunun açıklanmasında G. Lukacs eleştirisi önemli bir yerde durmaktadır. Konunun bu şekilde temellendirilmesi tarihsel etkileşimleri görmek açısından önemlidir. Fakat makale adeta süpermarket gibi her şeyden bahsetmekte bu da konu bütünlüğünü bozmaktadır.

W. Bonefeld, tarafından yazılan “Adorno’da Özgürleştirme Praksis ve Kavramsallık”, (s. 137-165) adlı makalede Adorno, toplumun yine onun kurbanları tarafından nasıl değiştirilebileceğini sorgulayan bir diyalektikçi olması nedeniyle Lukacs’ı övmesinden bahsedilir. Adorno’ya göre Lukacs ‘şeyleşme’ teorisinden dolayı önemlidir. Aslında ‘şeyleşme’ teorisinin Adorno’ya ve M. Horkheimer’a toplumsal hayatın her boyutunda şeyleşmeyi açığa çıkarmalarını sağlayan bir araştırma programı sağladığı ileri sürülebilir (s. 138-9). Eleştirel toplumsal teorisinin görevi, katılmış, şey benzeri, ilişkileri gizemlerinden arındırmak, onların şeffaflaştırmaktır. Tek bir dünya vardır ve o da görünüm dünyasıdır. Bu dünya, onun toplumsal ilişkilerdeki kuruluşunu ortaya çıkarmak için çözümlenmelidir. Bu yüzden eleştirel gelenekte kavramsallaştırma, meta-teorilerin açıklanması anlamına gelmez. Bunun yerine kavramsallaştırma, görünmez ilkelerin varlığını insanın toplumsal ilişkilerinde temellendirir ve dini veya seküler biçimler altında toplumsal ilişkilerin görünmez olana esaretini yaratanın tam da bu ilkeler olduğunu iddia eder. Örneğin devlet; ekonomik alana, ekonomik alan devlete gönderme yapılarak açıklanır. Benzer şekilde talep arzla, arz da taleple açıklanır. Bu durumda kısır bir döngüsellik nedeniyle açıklama totolojik hale gelir. Kavramsallaştırmak, şeyi kendi kavramına götürmek demektir. Kavramsallık; kavramların analizleriyle değil, gerçekliğin tanınmasıyla alakalıdır. Gerçekliği tanımak amacıyla kavramlara ihtiyaç duyulur. Kavramsallaştırma şeyler hakkında düşünmek demek değildir. Eğer o, gerçekten şeyler hakkında düşünmek olsaydı, kavramsallaştırma nesnesine dışsal kalır ve düşünce de gerçekmiş gibi öngörülen bir şeye uygulanırdı (s. 141-144). Burada Bonefeld, konunun asıl içeriğinden uzaklaşıp farklı alanlara değinmiştir. Makalenin devamında yazar, K. Marx’ın din eleştirisini ele alarak, Tanrı’nın hiçbir açıklamaya gerek duymadığını iddia eder. Bunun nedeni Tanrı’nın açıklanamaz olmasıdır. Tanrı açıklamasının, Tanrı’yı içinden çıktığı toplumsal ilişkileri denetleyen nesnel bir soyutlama olarak öne çıkarılan aynı toplumsal ilişkilerin kavranmasına dayalı olmasıdır

(s. 145). Makalenin son kısmında yabancılaşma kavramına değinen yazar, makale boyunca adeta Marx'ın düşüncesinin temel ilkelerini okuyucuya yeniden sunmaya çalışır. Bonefeld, Faşizm ve Nazizm karşısında işçi sınıfı politikasının çöküşünün kalıcı bir iz bıraktığını, Adorno'nun burjuva toplum kavramı, kavramın deneyimini gerektirdiğini ve kavramın deneyiminin de Auschwitz olduğunu belirtir (s. 160-1). Makalede Marx açıklamalarının gereksiz yere oldukça yoğun bir şekilde verilmesinin makalenin içerik bütünlüğünü bozduğunu söyleyebiliriz.

Marcel Toetzer tarafından yazılan “Adorno, Özdeşlik, Cinsellik” (s. 167-206) adlı 9. makalede Adorno'dan çok Mario Mieli'nin görüşleri açıklandığından veya Adorno, Mieli üzerinden yorumlandığından herhangi orijinal bir değerlendirmeye sahip değildir. Adeta bu makalede Adorno'nun düşünceleri değil Mieli'nin düşünceleri açıklanmıştır. Her ne kadar editörler kitabın doğrudan Adorno ile ilgili olmadığını belirtse de Eleştirel Kuram'ın Adorno bağlamında ele alındığı bir eserde konudan bu kadar uzaklaşılması doğru değildir.

Fernando Matamoros tarafından yazılan kitabın 10. makalesi olan “Metafiziğin Düşüşü ile Dayanışma: Olumsuzluk ve Umut”ta (s. 207-248) Adorno'nun metafizikle ilgili görüşleri özellikle *Negatif Diyalektik* adlı eserinden hareketle değerlendirilmiştir. Matamoros'a göre metafiziği kuşatan sorunları sorgulamak veya formüleştirmek, metafizik kavramını ve onun paradigmasını anlamak zordur, maddeciliğin zihinsel ve rasyonel tanımları onu mevcut olmayan bir şey, ide spekülasyonları, uyumsuz bir Tanrı'nın zihinsel faziletleri olarak nitelendirmesiyle bu daha da zorlaşmıştır. Metafizik kavramını Adorno, tikel-özdeş olandaki tekilin eleştirisini ve olumsuzluğunu takip etmek için kullanır. Ayrıca Adorno, deneyimlerinin yani özdeşlik temelinde programlanmış savaş ve ölümün (Auschwitz) bir kümelenmesi olarak metafizik kavramını kullanmanın önemini vurgular (s. 208-211). Adorno, *Negatif Diyalektik*'te; savaş, yıkım, etnosid ve soykırım sonucunu veren özdeşlik ve ırkçılık suçundan kaynaklanan bir acıyı yansıtır. Adorno'nun negatif diyalektiği yalnızca ilerlemenin felaketleri Faşizm ve Stalinizm'in tarihsel etkisinin bir ifadesi değildir, aynı zamanda teslimiyet ve unutmadan da bir kopuştur. *Negatif Diyalektik*'i anlamaktaki güçlük, gerçekliğe dönüştürülen yapılanma ve kavramsallaştırmaların eleştirisin-

de yatar. Olumsuz düşünce, geleneksel biçimleri kurtarmak için bir yenilik mekânı oluşturur; kendi zamanlarıyla direniş ve alternatifler yaratırlar. Doğayı denetlemek için piramit gibi sanatsal mucizeler ve dünya görüşleri inşa ederler (s. 230-4). Kurum ve hakikat olarak bilinen bir dünyadan başka bir dünyaya inanışın amacı nedir? Burada, dindarlık ve gerçeklik içinde Marksist halkların afyonu diyalektiği ile özgürleşmenin iç içe geçtiği ütopyacı gerilimler vardır. Belli özgürlükçü ve rasyonalist hareketler eğer dindarlığı tekanlamlı biçimde, onu yeniden tesis eden, tutsak alan iktidarın perspektifinden açıklıyorsa, ekonomik ve tarihsel bir bağlamda ezilenlerin iç çekişlerini duymuyor, anlamıyorlar demektir (s. 243-4). Yazarın Marksist düşüncenin içinden gelen birisi olarak yaptığı bu eleştiri oldukça önemlidir. Adorno'da Tanrı kavramı pek geçmediğinden makalede Tanrı başlığı altında W. Benjamin'in görüşleri açıklanmıştır. Adorno, Benjamin'den farklı etkiler taşısa da Tanrı düşüncelerinin aynı olması gibi bir durum söz konusu değildir. Dolayısıyla Benjamin'den hareketle yapılan açıklamalar gereksizdir.

Jose Manuel Martinez, "Mimesis ve Mesafe: Adorno Düşüncesinde Sanatlar ve Toplumsal Olan" (s. 249-261), adlı makalesinde özdeşleştirici akıl ve onun şiddeti ve totalitarizm karşısında Adorno'nun üç kategori önerdiğini belirtir. Bunlar: olumsuzluk, mimesis ve bellektir. Bu kategoriler modern sanatlar ve onların eleştirisinde önemli bir yer tutan çağdaş sanat ürünlerinin düzenlenmesi ve üretimine dâhil olan kategorilerdir. Adorno'ya göre en önemli mesele sanatlardaki yeni nesnelere ve eylemler bakımından öznelğin, içinde bulunduğu gerçek veya yapısal konumlardır. Bu konuda Adorno, Hegel'in estetiği yerine, ideolojinin terimlerini açığa vurmaya ve eleştirmek amacıyla Freud'a, Nietzsche'ye veya Marx'a döner (s. 250-52). Makalede bolca geçen 'Mimesis' kavramı genelde modern eleştiride, özelde ise Freud'un sanatsal üretime dair açıklamasında ve Nietzsche'nin Ego eleştirisinde bulunur. Buna göre mimesis sisteme indirgenemez. Öz-neden gelen bir şeyin ondan uzak bir şeyle kavramsal olmayan yakınlığı anlamında mimesis, bilgi ve rasyonel bir şey olarak sanatın bir özelliğidir. Sanatçının ürettiği nesne daha yüksek bir bilgi üretir fakat sanatlar dünyada ontolojik bir değişime yol açmaz, yalnızca öznel konumu değiştirir (s. 257, 260). Buna göre Adorno, sanat eserinin mimesis yoluyla yapılan bir

eleştiri olduğunu savunur. Ancak Adorno'nun negatif diyalektiği, mimesise yüklediği işlevi anlayabilmek için kendisinin de hesaplaşmak durumunda kaldığı Lukacs'ın düşüncesine makalede başvurmayı gerektirirken muhtemelen daha önceki makalelerde konunun bu yönüne değinildiği için burada yer verilmemiştir. Ayrıca makalede metinde alıntı yapılan eserler kaynakça kısmında verilmemiştir.

Çok yazarlı olması kitapta farklı söylem ve üslup tarzlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Marksist yazın alanının tercih ettiği dolaylı anlatım tarzı ve çevirmenin anlamdan ziyade metni temel alması ve yerleşmiş kavramlar yerine örneğin 'Kültür Endüstrisi' yerine 'Kültür Sanayi'ni veya 'negatif' ve 'olumsuz' gibi aynı anlama gelecek kelimelerin sıkça kullanılması kitabın anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Sonuç olarak kitabın adı ile içeriği tam olarak uyumlu olmadığı gibi Türkçede mevcut Frankfurt Okulu veya Adorno çalışmalarına da önemli bir katkısının olduğunu söyleyemeyiz. Fakat farklı bir ülkede (Meksika) Adorno ile ilgili konuların nasıl ele alındığını ve değerlendirildiğini öğrenmek açısından katkı sağlayacağını belirtmek gerekir.